

İLHAN KUTLUER

Yitirilmiş Hikmeti
Ararken

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2017
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 665
inceleme araştırma dizisi: 241
ISBN: 978-975-355-848-8
4. baskı; İstanbul, 2017

Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi 12/266, Topkapı-İstanbul
telefon: (212) 5207210 • faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr • bilgi@iz.com.tr
facebook.com/izyayincilik • twitter.com/izyayincilik
instagram.com/izyayincilik • youtube.com/izyayincilik

kapak resmi:

İbn Sînâ çalışırken. Resmin orijinali, filozofun doğum yeri olan Afşana köyündeki İbn Sînâ müzesinde sergilenmektedir. Buhara Vilayeti, Özbekistan.

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık Davutpaşa Caddesi
Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/İstanbul (Sertifika no: 22953)

Doğu ve Batı Dillerinden Türkçe'ye Yapılan Tercümelerin Getirdiği Sorunlar^(*)

İmkân ve Zorunluluk Olarak Tercüme

Medeniyet dediğimiz olgunun çeşitli aşamalarında başka medeniyetlere ait ilmî, fikrî ve kültürel birikimlerin aktarımı uygun şartlar gerçekleştiğinde kaçınılmaz bir gereklilik halini alır. Bu şartları; söz konusu birikimlerin aktarım ihtiyacının sahici olması ve derinden hissedilmesi, bu ihtiyacın karşılanmasına tarih ve coğrafya değişkenleri açısından yön verecek bir kültürel bilincin mevcudiyeti, yeterli sosyo-kültürel hareketlilik ve son olarak toplumun farklı kültür havzalarına kendini açacak bir halet-i ruhiye içinde bulunması şeklinde sıralayabiliriz.

Aktarım ihtiyacının derinden ve kritik biçimde hissedilmesi medeniyetlerin sağlıklı ve özgüven yüklü bir aşamasında olabileceği gibi bunalımlı ve özgüven duygusunu yitirdiği bir aşamasında da gerçekleşebilir. Kültürel bilincin mevcudiyeti

---

(*) Bu metnin aynı başlığı taşıyan ilk şekli *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi 31 Ekim-02 Kasım 2003 Ankara* adlı sempozyum bildirileri kitabında (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 53-64) yayımlanmıştır.

şartı, aktarım ihtiyacının istikamet ve gayesi hakkındaki bir bilinci de beraberinde getiriyor olmalıdır. Kültürel hareketlilik ise her durumda vazgeçilmezdir. Çünkü sosyo-kültürel dinamizmi yeterli seviyede olmayan toplumlar böyle bir ihtiyacı hissedememe durumuyla karşı karşıya kalırlar. Aktarım ihtiyacının hissedilmemesi yanlış bir özgüven duygusunun ürettiği gafletten doğabileceği gibi açıkça toplumsal bir ataletin göstergesi olarak da tezahür edebilir. Bu ihtiyacı hissedecek hareketliliğe yeterince sahip olmakla birlikte onun karşılanması yolundaki çabaları hangi yönde ve hangi amaçla gerçekleştireceğini bilememe durumu ise kendilik bilincinin farkında olmamakla ilgili bir husustur. Yani öz kültürel kimliğin farkında olmama aktarım ihtiyacının gerçekleştirilmesinde kaçınılmaz olarak bir yön ve gaye problemi doğurmaktadır. Bunun yanı sıra kimliğin farkında olma ve ona sahip çıkma endişelerinin sosyo-kültürel hayatın kendi içine kapanması şeklinde tecelli etmesi farklı birikimlerin aktarımını imkânsız kılacak şartları ortaya çıkaracaktır. Oysa müspet ve verimli bir özgüven duygusunun kültürel coğrafya dışındaki farklı birikimlere kendisini açma imkânını doğurması beklenir. Böylece bir kültür kendisini sınama, yeniden değerlendirme ve yeniden üretme geliştirme imkânını da elde edecektir. Söz konusu şartlar olumlu ve bütüncü biçimde bir araya geldiğinde aktarımı sağlayacak etkinliğin *süreklilik içinde gelişim* dediğimiz doğrultuya uygun düşmesi mümkün olacaktır.

Fikrî ve kültürel aktarımların bir gereklilik halini aldığı durumlarda bunu sağlayacak en etkili araçlardan birinin tercüme etkinliği olduğu kuşkusuzdur. Değişme ve /veya gelişme ihtiyacı içindeki kültürel ve toplumsal yapıların bunu bir süreklilik mantığı içinde gerçekleştirmek istemeleri durumunda tercüme etkinliği mevcut yapının bir yandan kendi dışına doğru yönelmesini gerektirirken öte yandan kendine de yönelmesini gerektirecektir. Yani kültürel ve fikrî birikimlerin tercümeler yoluyla aktarımından söz ederken yalnızca dış birikimler değil, o kültürel havzanın ait olduğu medeniyet deneyiminin

klasik birikimleri de kast edilmiş olmaktadır. Medeniyet deneyim veya geleneğine ait klasik birikimlerin tercüme yoluyla güncel algılayış evrenine aktarımı süreklilik içinde gelişimin gereğini desteklemeye yönelik olacaktır.

İslâm'ın Klasik Çağında Tercüme Deneyimi

İslâm medeniyetinin altın çağını ortaya çıkaran şartlar arasında tercüme etkinliklerinin çok belirleyici bir rol oynadığı bilinmektedir. Emevîler döneminde başlayıp, Abbasîler döneminde müthiş bir ivme kazanan tercüme etkinliklerinde *sürek- lilik içinde gelişim* yönelişinin başarılı olduğu görülmüştür. Her şeyden önce tercüme etkinliklerinin bizatihi kendisi insanlık tarihi açısından bile bakıldığında hem nitelik hem de nicelik açısından göz alıcı bir başarıyı ortaya koymaktadır. Bu başarıyı öngörülen doğrultuda mümkün kılan şartlara göz attığımızda aktarım ihtiyacının sahiciliği ve derinden hissedilmesi, özgüven duygusunun eşlik ettiği bir kültürel kimlik bilincinin yönlendiriciliği ve sosyo-kültürel yapının dış birikimlere açılmaya müsait oluşu gibi yukarıda değindiğimiz şartların birbirini bütünlüyecek tarzda gerçekleştiği görülebilmektedir. İslâm medeniyetinin altın çağında bu medeniyetin çocukları, dünya coğrafyasının ma'mûresi sayılan Akdeniz havzasında ortaya konmuş, bir medeniyetin tarih içindeki yürüyüşü için anlam ve değer taşıyan neredeyse bütün klasik eserleri kendi kütüphanelerine kazandırmakta tereddüt etmedi. Onlar bu etkinliğe devlet yöneticileri seviyesinde ilgi duydular, hatırı sayılır maddî kaynaklar aktardılar ve hatta belli ölçüde kurumsallaştırdılar. Platon, Aristoteles, Batlamyus, Galenos, Öklides, Arşimedes, Heron ve kadim dünyanın daha nice seçkin zekâları Arapça'ya tercüme edilmiş eserleriyle büyük kütüphanelerin raflarını doldurdu. Onlar için bu yöndeki bir tercüme etkinliği medeniyetlerinin geleceği için adeta bir zorunluluk idi ve bunu mümkün kılacak şartlar da tarihî olarak mevcuttu. Özellikle bağlı buldukları inanç ve ahlâk değerlerinden bir

an için bile kuşku duymamaları, bu imanla sağlanmış özgüven duygusunun kimliklerine ait bilinci öteki karşısında daima desteklemesi *süreklilik* talebi bakımından bulunmaz şartlar olarak mevcut bulunuyordu. Gelişme yönünde değişme talebi ise bir yandan İslâmî değerlerin evrensel yorumuyla diğer yandan İslâm toplumunun o dönemdeki dinamik ve dışa açık yapısıyla desteklenmekteydi.

Bütün bu çabalar aklı ilimlere ait dış birikimin İslâm medeniyet coğrafyasına aktarımını sağlamamakla kalmadı, onun titiz biçimde etüt edilerek yorumlanması, giderek eleştirilmesi ve özüm senerek aşılması sonucunu doğurdu. Özüm senerek aşılması şeklindeki vurgumuz tercüme etkinliğinin sadece felsefe ve bilim otoritelerinin zavallı bir öğrencisi olarak kalınmadığını, bu alandaki birikimlere özgün katkıların sağlandığını ve bir medeniyetin ömrü için çok da uzun sayılmayacak bir zaman zarfında Müslüman entelektüellerin felsefe ve bilimde insanlığın öğretmenleri olmayı başardığını belirtmek için yapılmıştır. Bu tespitin tarihî kanıtını İslâm bilim ve felsefesinin Ortaçağ Avrupa'sına aktarımını mümkün kılan tercüme etkinliğinde bulmak mümkündür. Bilindiği gibi Akdeniz havzasındaki Müslümanların Helenistik dünyadan İslâm dünyasına gerçekleştirdiği aktarımdan sonraki ikinci büyük tercüme etkinliği İslâm dünyasından Latin dünyasına, Arapça'dan Latince ve İbrânî'ye gerçekleştirilmiştir. İslâm bilim ve felsefesinin ortaya koyduğu birikimin bir başka medeniyetin çocukları tarafından kayıtsız kalınamayacak, aktarılması zorunlu bir birikim olarak değerlendirildiği gün gibi aşîkârdır. Ayrıca bu aktarımların hem Ortaçağ'ın teolojik felsefesine getirdiği yeni açılımlar hem de modern felsefenin doğuşuna ebelik edenlere verdiği yeni ilhamlar düşünce tarihlerinin kaydettiği hususlardır. Avicenna adının hem ünlü Hıristiyan teolog ve filozofu Aquino'lu St. Thomas'ın hem de modern felsefenin kurucusu Descartes'ın düşünce dünyası için bir imkân olduğunu ileri sürmek için artık çok fazla zorlanmıyoruz. Ancak şu hatırdan çıkarılmamalıdır: Modern Batı medeniyeti, dinî kurum ve oto-

ritelerin ortaya koyduğu inanç, bilgi ve değer sistemlerine karşı dinî olanı referans almayan alternatif bir entelektüel dünya kurmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda hümanizmi esas alan bir dünya görüşünü benimsemiş ve Rönesans denilen büyük yönelişle hümanizmin klasik ifadesi olarak gördüğü kaynakları yeniden keşf etmek istemiştir. Dolayısıyla modern Batı medeniyetinin kazandığı yeni yön müslümanlara ait eserlerin tercümesinden ziyade bu açıdan değerlendirilmelidir. Rönesans ve sonrasının düşünürleri antik Grek ve Latin klasikleriyle hümanistik bir temas kurmayı Ortaçağ zihniyet dünyasını aşmanın bir yolu olarak görmüş ve ilhamlarını bu yönde anlamlı kılmışlardır. İşin dikkat çekici olan yanı modern Batı'nın girdiği her fikrî bunalımda kendisini yeniden üretmek için bu klasiklere dönmeyi, onları kendi çağının problemleri ve söylemleri açısından yeniden üretmeyi başarmasıdır. Her halde bunu sağlayan da söz konusu antik klasiklerin, bütün diğer klasikler gibi Batı'nın bütün ulus dillerine tercüme edilmesi ve üzerlerine sayısız etütlerin yapılıyor olmasıdır. Modern Batı'nın düşünce dünyasında bilim, felsefe, teoloji ve hukuk terminolojisinin büyük ölçüde Grekçe ve Latince'deki eski terimlerden hareketle geliştirilmesi, kendi yönünde *değişen* bu dünyada klasik kültür kökleriyle sağlanmak istenen *sürekliliğin* bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Bugün Batı'da yetmişmiş bir filozofun felsefe tarihinden, bir edebiyatçının edebî klasiklerinden sarf-ı nazar etmesi düşünülemezse, bu durum onların istikbali köklerde görüyor olmasıyla yakından ilgilidir.

Bir Sorun Olarak Tercüme

Tercümelerden söz edildiğinde ilkin bu etkinliğin medeniyetler açısından olumlu, uyandırıcı, ufuk açıcı ve geliştirici rolleri gündeme getirilir. Ancak bu durum bizzat tercüme etkinliğinin bir medeniyet içinde hiç sorun doğurmadığı ya da doğurduğu sorunların göz ardı edilmesi gerektiği anlamına gelmez kuşkusuz. Kanaatimize göre bu sorunları a) Zihniyet

ve kültür sorunu b) Tercüme tekniği sorunu olarak iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Bizce tıpkı yukarıda sağlıklı aktarımları sağlayan şartlar için ileri sürdüğümüz gibi tercümelemlerle gelen sorunları da birbirini doğuran, besleyen ve tamamlayan sorunlar olarak görmeliyiz. Bunlardan ilkini bir sorun olarak ortaya koymamızı mümkün kılan gerçekler inanç-zihniyet, zihniyet-kültür, kültür-dil, dil-düşünce arasındaki kopmaz bağlantıyla ilgilidir.

Ünlü Türk filozofu Fârâbî, mantığı düşüncenin grameri, grameri ise dilin mantığı olarak tanımlarken aslında bir yandan akla dayalı düşüncenin evrenselliğine vurgu yapmak öte yandan da dilin kültürel özgünlüğüne dikkat çekmek istemişti. Düşünce bir iç konuşma olarak insan türünün asgarî ya da azamî müştereği sayılabılırdi; ancak dış konuşma olarak dil her ulusta farklı bir gramere dayalı yapılar olarak kavranmıyordu. Dolayısıyla evrensel kavramlara ulaşma konusunda sezgilerimiz ne kadar atak sıçramalar yapıyor olursa olsun sonuçta bu kavramlar belli bir kültürün dilindeki kelimelerle ifade edilecek, birbirlerine belli bir dilin sentaksı içinde bağlanacak, kavramlar anlamını o dile özgü çağrışım imkânları ve semantik yapılar içinde kazanmış olacaktır.

Şu halde Fârâbî'den aldığımız ilhamla şunu ileri sürebiliriz: En basit duygusal tepkilerimizden en soyut kavramlarımıza kadar her şey inanç ve zihniyet dünyamızda şekillenen kültüre özgü dil formları içinde sese, söze ve ifadeye bürünmektedir. Dolayısıyla varlık ve oluş karşısında yaşadığımız duyu, duygu, sezgi, inanç veya akıl planındaki tüm algılama deneyimlerimiz bu dile özgü formlar içinde aktarılabilir olmaktadır. Netice itibariyle inanç-kültür, söz-düşünce ve dil-kültür bağlamında yaşanabilecek herhangi bir doğruluk ve anlam yahut iletişim ve aktarım sorunu, bir zihniyet ve kültür sorunu olarak karşımıza çıkacaktır.

Bu başlık altında artık doğrudan doğruya tercüme sanatıyla ilgili sorunlar söz konusudur; ancak bu sorunların zihniyet ve kültür sorunuyla ilişkisiz olduğunu söylemek mümkün değil-

dir. Her şeyden önce bir kültürden diğerine, bir dilden ötekine mümkün en iyi aktarımı sağlayacak olan tercümelere, mütercim aktarılan dilin hayat bulduğu zihniyet ve kültür dünyasına nüfuzuyla yapılabilir. Eğer tercüme yoluyla iki kültür dünyasını bir tür diyaloga soktuğumuz doğruysa kendi kültür dünyasına nüfuz edememiş birinin başkasına nüfuz etse bile onu kendi diline başarıyla aktaramayacağı ortadadır. Şu halde tercüme, tekniği itibariyle de kültürel bir sorundur ve bir kültürün diğerine aktarılmasıyla ilgili tüm sorunları içinde taşır. Bu sorunların aşılması her iki dil ve kültür dünyasına mümkün olduğu kadar nüfuz etmeyi gerektirecektir.

Tercüme tekniğinde karşılaşılabilecek bir başka önemli sorun terminolojiyle ilgilidir. Eğer klasik dönemde Akdeniz havzasındaki etkileşimden ötürü nispeten ortak bir terminoloji geliştirme imkânı elde etmiş medeniyetlerin şartlarıyla karşı karşıya isek bu konuda fazla güçlük çekilmeyecektir. Çünkü zaten bilim, felsefe, teoloji, hukuk gibi alanlarda nispeten oturmuş bir terminoloji vardır ve gerekli karşılıkları bulmak için tarihî birikimi izlemek çoğu kere yeterli olacaktır. İbrahîmî dinler hem kavram hem de terminoloji açısından bir hayli müşterek yöne ve anlam köprüsüne sahip bulunduğundan, mütercim eğer yeterli donanımına sahip ise bu alandaki tercümelere çok fazla sorun yaşanmaz. Müslüman toplumlar arası tercümelere gelince; onların da Arapça-Farsça-Türkçe-Urduca gibi ulus dillerinin, İslâm ümmet kültürünün mümkün kıldığı bir ortaklığa sahip olduğu bilinmektedir. Ancak terminoloji söz konusu olduğunda özellikle yüksek kültür ürünlerinin tercüme yoluyla aktarımında lisan donanımı yanı sıra ilmî, fikrî ve edebî birikime de ihtiyaç olacaktır. "İlim istilahtır" derler; yani teknik terimler yerli yerinde kullanılmadığı ya da tercüme edilmediğinde ortaya ciddî bir doğruluk ve anlam sorunu çıkacağı ve bunun da ciddî kafa karışıklıklarına yol açacağı bilinmektedir. Kâmûsun nâmus olduğunu söyleyenler hiç abartmıyor. Dinî inancın ve ilmî etkinliğin bir toplumun kültürel hayatında çok önemli bir yer tuttuğu düşünülürken

tercümelerde teknik terimleri yerli yerinde aktarmak yönünde özel bir duyarlık göstermenin gereği kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü bir ilmî, dinî veya edebî disiplinin kendine özgü terimleri sonuç olarak kavramlar dediğimiz zihnî varlık alanına tatbik edilirler ve tercüme edildiklerinde hem bu ortak zihnî varlık alanının evrenselliği hem de aktarıldığı dilin kendine özgü anlam dünyasına uygunluğu sağlanmak zorundadır. Ancak böyle yapıldığında terimin hem anlam hem de kültür köküne ilişkin gereklilikler karşılanmış ve ancak bu gereklilikler karşılandığında bir kültürün dili ilmî, dinî ve edebî terminolojisi bakımından zenginleştirilmiş olur. Aksi takdirde sonuç ya dilimizin kültürümüzce özümlememiş yabancı terimlerle istila edilişi ya da iflah olmaz bir kafa karışıklığı olacaktır.

Tercümeyle ilgili uygulamadan doğan sorunlardan biri de tercümenin bir *technê*, Arapça karşılığıyla sînâ' ah yani sanat olduğunun farkına varılmamasıdır. Tercüme bir dilden diğerine anlam aktarımı ise bu aktarımın bir sanat disiplini içinde yapılması gerekmektedir. Bu da aktarımın doğru ve güzel yapılması gerektiği anlamına gelir. Demek ki tercüme sanatında anlamın doğru aktarılması esastır; ancak Aristocu bir terim kullanacak olursak anlam aktarımında doğruluk *birinci yetkinlik*dir. Tıpkı bir baltanın balta formunda olması gerektiği gibi... Ancak baltanın keskin olması onun ikinci yetkinliğidir ve keskin bir balta olmak, iş gören balta olmanın ta kendisidir. Anlam aktarımının doğru olması yanı sıra güzel de olması tercüme sanatının ikinci yetkinliğidir ve tercümenin dilin güzel kullanımıyla gerçekleşmesi durumunda Batı dillerinde *nüans* denilen anlam inceliklerinin daha doğru aktarılmış olması sağlanacaktır. Yani tercüme sanatında güzellik dediğimiz ikinci yetkinlik sadece bir estetik sorun, bir belagat sorunu olarak karşımıza çıkıyor değildir. Estetik algılarımızla ilgili olmakla birlikte doğruluk şartının daha yetkin biçimde karşılanması anlamına da gelmektedir. Bu ise bir dil zevkiyle ilgili olduğu kadar dil bilinciyle de ilgili bir teknik şarttır. Garipsenecek bir benzetmeyle "tercüme kadın gibidir, güzeli sadık olmaz, sadığı gü-

zel olmaz” denmişse de hem sadık hem de güzel bir tercüme yapmak sanat bakımından mümkün ve gereklidir.

Dinî Metinlerin Tercümesinde Karşılaşılan Sorunlar

Tercüme etkinliğinin nasıl bir imkân ve zorunluluk olduğu anlaşılmadan, sorun teşkil ettiği durumları kavramamız neden güç ise bu etkinliğin genel sorunları üzerinde kafa yormadan *belli* bir alandaki –konumuz bakımından İslâmî alandaki- tercüme etkinliğinin doğurduğu sorunları derinlemesine kavramak da mümkün değildir. Günümüzde dinî alanı bir şekilde ilgilendiren metinlerin tercümesinde karşılaşılan sorunları ele aldığımızda karşımıza şu bağlamlar çıkmaktadır: a) İslâm kültür coğrafyasının çeşitli havzalarından İslâm klasiklerinin aktarımı; b) Çağdaş İslâm dünyasının çeşitli havzalarından yapılan aktarımlar; c) Müslüman olmamakla birlikte İslâm alanında uzmanlaşmış kimselerin (mesela, Batılı oryantalist veya İslamiyatçıların) ortaya koyduğu birikimin aktarımı; d) Modern bilim, felsefe, teoloji, sanat gibi entelektüel alanlarda İslâm dünyasının dışında ortaya konmuş birikimlerin aktarımı.

Oryantalist metinlerin tercümesinin doğurduğu sorunlar azim ve kapsamlı bir konu olup esas itibariyle bizzat oryantalistin eleştirisini gerektirmektedir. Elbette bu eleştirinin oryantalist projenin İslâm kültürünün yeniden keşfedilmesine yaptığı katkıların değerlendirilmesi açısından olumlu birçok yönü olacaktır. Ancak aynı projenin müteveffa Edward Said’in ortaya koyduğu niyet, amaç ve yöntemler bakımından olumsuz yönde de eleştirilmesi ve bu eserlerin, Müslüman entelektüel üzerindeki etkilerinin ya da Müslümanların konuştuğu dillere tercüme edilmesinin ne türlü zihniyet ve kültür sorunları doğurduğu ele alınmalıdır. Ne var ki bu başlı başına bir yazı konusudur Bilim, felsefe, teoloji, sanat gibi alanlarda Batı’da ortaya konmuş modern birikimin herhangi bir müslüman entelektüelin ilgi alanına girmemesi düşünülemezine göre

bu tür eserlere ait aktarımların dinî düşünce dünyamızda nasıl ve hangi yönde etkilerde bulunacağı hususu da ayrı bir sorundur. Modern Batı uygarlığının cins zekâlarından sadır olmuş düşünce ürünleriyle çağdaş İslâm düşüncesine yeni açılımlar getirmek amacı güderek diyaloga girmenin sarsılmaz bir kültürel kimlik bilinci, yeni açılımları garanti eden bir özgüven duygusu, derin bir entelektüel birikim ve keskin bir eleştirel yaklaşıma ihtiyaç hissettirdiği açıktır. Fakat aynı teknik imkânsızlıktan ötürü bu bağlamı da “Batı’dan yapılan tercüme” cümlesinden ele almamız uygun görünmüyor.

Demek ki sorunun ilk ve denememiz bakımından esas bağlamında ele alınışı, başlığımızda Doğu ile ifade edilen Arapça, Farsça, Urduca gibi dillerden Türkçe’ye yapılan tercüme ile Batı dillerinde yazılmış ve fakat Müslüman müelliflerin kaleminden çıkmış eserlerin tercümesini gündeme getirmektedir. II. Meşrutiyet sonrasında modern bir ideoloji olarak gelişen İslâmcılığın Efgânî-Abduh-Reşid Rıza ekolüyle -ki bu ekole ıslahçı ekol denmektedir- ilgilendiği ve bu ekole ait bazı metinleri Türkçe’ye çevirdiği bilinmektedir. Modern Arapça’daki İslâmcı metinlere duyulan ilgi daha sonra da devam etmiş, yukarıda zikredilen isimlere Hasan el-Bennâ, Abdülkâdir Udeh, Seyyid Kutub gibi İhvân-ı müslimîn ekolüne mensup imzalar da eklenmiştir. Özellikle 60’lı yıllardan itibaren anılan müelliflere ait eserler Türkçe’ye tercüme edilmeye başlamış, bu ilgi 70’li yıllarda ivme kazanmıştır. Bu arada Muhammed İkbâl’in 1964 yılında Sofi Huri tarafından *İslâm’da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü* adıyla Türkçe’ye çevrilen ve daha sonraki dönemde başka tercüme de yayınlanan eserini entelektüel açıdan işgal ettiği müstesna yer açısından hatırlamak gerekir. Devamla, Ebu’l-Hasan en-Nedvî, Mevdûdî gibi Hint alt-kıtasına mensup düşünörlere ait metinlerin Türkçe’ye kazandırılmasıyla devam eden bu ilginin İrân İslâm devriminin ardından Ali Şeriatî, Murtaza Mutahharî, Abdülkerîm Sürûş gibi Fars kökenli Müslüman yazarlara yöneldiği görölmüştür. Tercüme etkinliğinin ivme kazandığı dönemlerde İslâm klasiklerinin

Türkçe'ye kazandırılması da belli bir yoğunluğa sahip olmuştur. Taberî, İbn Kesîr, Fahreddîn Râzî gibi ünlü müfessirlerin tefsirleri, Buharî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce gibi müelliflerin hadis koleksiyonları yahut Rûdânî'nin Cem'u'l-fevâid'i gibi fevâid türünden hadis derlemeleri hemen zikredilebilecekler arasındadır. Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* ve *Kimyâ-yı Saâdet*'inin diğer bazı felsefî ve tasavvufî eserleriyle birlikte tercüme edildiği ve okur raflarında yerini aldığını biliyoruz. Bunun yanı sıra İbn Teymiyye ve onun ekolünden İbn Kayyim el-Cevziyye'nin eserlerinin tercümesi de belli bir ilgiye mazhar olmuştur. Ayrıca Taftazanî'nin Şerhu'l-Akaid'i, Nureddîn Sabûnî'nin *Maturidiyye Akâidi*'ni konu edinen eseri, Kuşeyrî, Kelâbâzî ve Hucvirî gibi tasavvuf tarihi yazarlarının, İbn Haldun gibi müstakil düşünürlerin klasik eserleri de Türkçe'ye kazandırılmıştır. Buna son yıllarda gündem oluşturan İbn Sînâ, Muhyiddîn ibnü'l-Arabî ve onun öğrencisi Konevî'ye ait temel metinlerin tercümesi de eklenmelidir.

80'li yılların ilk yarısından itibaren yayın dünyası Batı dillerinde yazılmış köken itibariyle Batılı mühtedi düşünürlerle ait metinlerin tercüme edilmesine tanıklık etmiştir. René Guénon, Frithjof Schuon, Titus Burckhardt, Martin Lings gibi tradisyonalist ekole mensup olan düşünürlerin kitapları yanı sıra bu ekolün Doğu kökenli ünlü temsilcisi Seyyid Hüseyin Nasr'dan yapılan tercüme de geniş ilgi görmüştür. Bunlara William Chittick, Huston Smith ve Gai Eaton gibi Batılı müslüman yazarları da ilave etmek gerekir. Ayrıca eserlerini İngilizce yazan Doğu kökenli yazarların eserleri de Türkçe'ye kazandırıldı. Bu cümleden olarak İsmail Râci el-Fârûkî'yi, genç nesilden gazeteci kimliğiyle öne çıkan Ziyaeddin Serdar'ın kitaplarını da hatırlamak yerinde olur. Nihayet 90'lı yılların sonlarına doğru, daha önce Türk okuyucusunun *İslâm* adlı eseriyle tanıdığı Hint kökenli bilgin Fazlur Rahman'ın başlıca eserleri Türkçe'ye kazandırılmaya başlandı ve bunu Hasan Hanefî, Muhammed Arkun ve Nasr Hâmid Ebû Zeyd gibi düşünürlerin bazı eserlerinin tercümesi izledi.

Değerlendirme: Dinî Metin Tercümelerinin Problematic Yönü

Elbette ki müslüman yazarların kaleminden çıkmış ve Türkçe'ye tercüme edilmiş klasik ve modern eserlerin tam bir dökümünü yapmak burada mümkün değildir. Zaten böyle bibliyografik bir amacımız da yoktur. Sadece kaba hatlarıyla çizilmiş bir resmi önümüze koyup bazı sorular sormak ve bazı sorunları dile getirmek istiyoruz. Her şeyden önce böyle bir çabanın klasik ve çağdaş İslâm düşüncesiyle temas kurmak iradesi bakımından anlamlı olduğu söylenebilir. Türkiye'de İslâm düşüncesine duyulan ilginin bir tercüme yoğunluğu şeklinde tezahür etmesi son derece sevindirici bir durumdur. Bu durumun sorun teşkil eden hangi yönleri tartışma konusu olabilir? Yukarıdaki teorik girişin ışığında her şeyden önce şu sorular sorulmalıdır: Türkiye'de nasıl bir İslâmî entelektüel birikim boşluğu hissedilmiştir de bu eserlerin içerdiği birikimin tercümesine ihtiyaç duyulmuştur? Bu eserlerin yoğun biçimde Türkçe'ye aktarılması, yerli dinî düşünce ve yaklaşım biçimleri bakımından bir hazmetme, değerlendirme, yorumlama, eleştirme, eklemlenme ve yeniden üretme ihtiyacı doğurmuş mudur? Bu tercüme metinler dini algılayış ve yorumlayış bakımından zihniyet dünyamıza hangi açılımları sağlamış, dinî kültür evrenimize ne tür katkılarda bulunmuş ya da bu ikisinde ne tür dönüşümlere yol açmıştır? Bu tercüme sanatı ve kalite standardı bakımından hangi niteliklere sahiptir?

Bütün bu soruların en azından bir kısmına "İslâmcılık" olarak isimlendirilen düşünce akımının İslâm dünyası ve Türkiye'deki tarihî gelişimi göz önünde bulundurulmadan tatmin edici cevaplar verilemeyeceği kanaatindeyiz. Bu konuda hazırlanmış bir antolojinin girişinde efradını cami agyârini mani biçimde tanımlanmış olduğu gibi "İslâmcılık, XIX-XX yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, eğitim...) *yeniden* hayata hâkim kılmak ve *akılcı* bir metotla müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden *kur-*

tarmak; medenîleştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyâsî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir hareket''tir.¹ Bu tanımı oluşturan unsurlara baktığımızda İslâmcılık hareketinin modern uygarlığın gelişimi karşısında derinden hissedilen kalkınma sorunu, Batı sömürgeciliğinin yaklaşmış tehdidi, taklit ve hurafele-
rin getirdiği dinî yozlaşma gibi hareket noktalarına sahip olduğu görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki İslâmcılar, bu sorunları aşmanın modernleşme, İslâm birliğinin gerçekleştirilmesi, dinin özüne uygun biçimde ve bir bütün olarak ele alınması, dinî kültürün tarih ve geleneğin biriktirdiği yozlaşmalardan arındırılması ve entelektüel hayata akılcı yöntemlerin egemen kılınmasından geçtiği tespitini yapmış görünmektedir. Esas itibarıyla bu modern ve ideolojik bir yaklaşımdır ve özü bakımından da bir modernleşme projesidir. Bu fikriyatın başlangıç ve gelişim aşamaları bütün İslâm dünyasında belirgin bir aks-i sedaya sahip olmuş, İstanbul Türkçe'sinin konuşulduğu Müslüman fikir çevrelerinde belli bir ilgi görmüş ve bu ilgi derin bir bilgilenme ihtiyacı eşliğinde 80'li yılların sonuna kadar artarak devam etmiştir. Böyle bir ihtiyacın Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Hint alt-kıtası ve nihayet İran kültür havzalarında üretilen İslâmcı literatürü Türkçe'ye kazandırmak yoluyla tatmin edilmek istenmesi sosyolojik olarak beklenen bir gelişme olarak nitelendirilmelidir. Bu hareketlilik geleneksel sünnî kaynakları tekrar gündeme taşımak gibi bir ilgiyi de beraberinde getirmiş, çeşitli tefsir, hadis, fıkıh klasikleri yanında tasavvuf klasiklerinin de Türkçe'ye aktarılmasına ivme kazandırmıştır. Ayrıca Doğu kökenli Müslüman veya Müslüman olmuş Batılı müelliflerin yine Batı dillerinde kaleme aldığı eserlerin hala hızı ve yoğunluğu devam eden tercümesi "Güneşin Batı'dan doğması" şeklindeki bir izlenime yol açmış ve aldıkları modern eğitim gereği Batılı terminoloji ve yönteme nispeten aşına genç Müslüman nesillerin oldukça ilgisini çekmiştir.

1 İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, Giriş, İstanbul 1986, I, xv.

Tercüme etkinliğini bir imkân ve zorunluluk olarak tanımlamamız durumunda bu gelişmelerin dinî zihniyet ve kimliğin yeniden inşası yönünde başından beri hissedilen derin bir ihtiyaca karşılık geldiği söylenebilir. Söz konusu ihtiyacın modern zamanlarda hissedildiği başlangıç aşamasının ise İslâm kültür, ilim ve düşünce geleneği bakımından bunalımlı bir döneme denk geldiğini belirtmek gerekir. Bu bunalımın giderek modernite karşısında yeni ufukları tarama, yeni düşünce kaynaklarından beslenme ihtiyacını derinleştirdiği de söylenebilir. İslâm dinini bütüncül şekliyle yeniden kavrama ve hayata geçirme istikametindeki fikrî çabaların yoğunlaştığı bu süreçte Türkiye dışındaki literatüre ilginin arttığı gözlenmiştir.

Ancak söz konusu tercümelerin yeni düşünce açılımları meydana getirmiş olması karşısında taşıyacağımız ümit kadar bir takım zihniyet sorunlarına yol açmış olabileceği ihtimali karşısında duymamız gereken tedirginlik de bu çabayı değerlendirmede yönlendirici olmalıdır. Meselâ 60'lı yıllardan sonra yaşanan nisbî özgürlük ortamında çağdaş İslâm dünyasının çeşitli havzalarından, Türkiye gerçeğinin Selçuklu-Osmanlı sentezini tevarüs eden tarihsel deneyime nasıl eklemeneceği başlıbaşına bir sorun teşkil eden dinî eserlerin bir furya halinde tercüme edildiği hatırlardadır. Bu tür eserlerin hiçbir anlamlı kritere tabi tutulmadan dinî düşünce ve duyarlılık gibi son derece titizlik gösterilmesi gereken dinî hayat alanına tam bir piyasa dinamizmi içinde boca edildiği bir vâkiadır. Bu furyanın söz konusu tercüme eserleri kendi Türkiye gerçeğine eklemeyecek Müslüman entelektüeli bir ölçüde hazırlıksız yakaladığı ve geniş dindar okuyucu kitlesi üzerinde bazı olumsuz sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Bu olumsuz sonuçlar tercüme din kültürünün bir tür hazımsızlık veya beslenme sorunu-na yol açmasıyla ilgilidir.

Oysa bilinmektedir ki bir toplum başka toplumların zihinsel deneyiminden yararlanmak istiyorsa bunu ancak sabit bir referans noktasına dayanarak yapabilir. Bu sabit nokta da kültürel coğrafyamız bakımından Selçuklu-Osmanlı senteziyle hayat

bulan Türkiye gerçeğidir. Yapılacak olan Mevlânâ'nın perge-
li gibi, bir ayağı o noktaya sabitlemek ve diğer hareketli ayağı
bütün öteki deneyimlere açmak olabilirdi. Eğer bu tam anla-
mıyla yapılamamış, öteki müslüman toplumların zihinsel ve
kültürel deneyimlerini tararken sabit nokta yer yer ayağımızın
altından kaymış ise bu, dinî alanda kendimize özgü zihinsel
deneyimimizi yeniden üretme irademizi etkin kılamadığımız,
tercüme kültürü yığından kafamızı kaldırıp özgün düşünce
üretme safhasına etkili biçimde geçemediğimiz için başımıza
gelmiş olmalıdır. Özgün düşünce üretme safhasına geçiş, te-
lif eser üretmekle olur ve bir kültürün tercümeden telife ge-
çememiş olması kültürel dinamizmdeki bir zaafa işaret eder.

Geriye tercüme tekniğiyle ilgili sorunlara değinmek kalıyor
ve elbette ilmî ve fikrî eserlerin tercümesi söz konusu olunca
bu bağlamda hatıra ilk gelen sorun terminolojik aktarım soru-
nudur. Burada bazı tercüme metinlerdeki dinî terimlerin ide-
olojik bir içerik kazandırılmak amacıyla yeniden tanımlanmış
biçimlerinden söz edecek değiliz. Biz bu denememizde böyle
bir girişimden sarf-ı nazar ederek teknik terimlerin doğrudan
doğruya tercüme tekniği düzeyindeki aktarımına değinmek ist-
iyoruz. Yukarıda kelimeler ve teknik terimler arasındaki an-
lam köprüsünü kuran oturmuş bir yapının hayatî öneminden
söz etmiştik. Dinî alanda ise başvurulacak terminolojik yapı-
nın sıhhat ve sağlamlığı herhalde özel bir titizlik gerektirecek-
tir. Bir yandan dinimizin temel metinleri olan Kur'ân-ı Kerîm
ve hadîs-i şeriflerin Arapça olması, diğer yandan geleneksel İ-
lâm ilim geleneğinin geniş ölçüde Arapça'da ifadesini bulma-
sı, Türkiye'deki dinî kültüre Arapça kökenli terimlerin nüfuz
etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu arada Selçuklu medeniyet
deneyiminin Farsça kökenli dinî terimlere de bu alanda belli bir
yer açtığı hatırlanmalıdır. Fakat Selçuklu-Osmanlı kültür evre-
ni Türkçe'nin yoğun biçimde konuşulduğu topraklarda kendi
zihniyet dünyasına özgü bir Türk-İslâm kültür geleneği üretir-
ken Arapça-Farsça kökenli terimleri kendi bünyesine başarıyla
emdirmiş, çoğu kere popüler kültür içinde Arapça-Farsça kö-

kenli bir dinî terimin Türkçe olduğu bile düşünölmüştür. Gelenek bu sorunu kendi zihniyet dünyası içinde doğal biçimde çözerken dinî terimler alanında “Türkçeleşmiş Türkçe’dir” gibi bir formöl kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Entelektüel çevrede ise köklü bir ilim ve fikir geleneğinin ürettiği terminolojiye bir iletişim ve anlaşılabilirlik sorunu doğmasından korkularak genellikle sadık kalınmış ve geleneksel dinî terminoloji tarihten bugüne Türkçe sözlüğündeki yerini almıştır. Diğer taraftan modern Türkiye’de dilin arılaştırılması yönündeki çabaların sonuçlarından etkilenecek büyüyen yeni kuşaklar, öteki bilimsel, felsefî ve edebî alanlarda artık yerleşen yeni Türkçe terminolojiye paralel olarak dinî düşünöcenin dayandığı terminoloji alanında da yeni arayışları talep eder hale gelmiştir. Her ilmî disiplinin kendine özgü bir terminolojisi olduğu ve geleneksel dinî terminolojinin tarih boyunca şekillenmiş yapısının muhafaza edilmesi gerektiği tezi elbette son derece makuldür. Ancak hukuk dili gibi her türlü nüansın önemli olduğu alanlarda bile belli bir sadeleştirmeye gidildiği, okuma yazma oranının eskisiyle kıyaslanamayacak ölçüde arttığı, her türden basılı kitabın eskisine oranla daha yaygın biçimde tüketildiği, üstelik dinî içerikli tartışmaların, yeni yaklaşımların son derecede ilgi gördüğü toplumumuzda bu muhafazakârlığın dozunun yeniden ayarlanması gerekmektedir. Dolayısıyla gerek telif gerekse tercüme edilerek üretilen dinî içerikli yayınların ağıdalı bir ilmî terminolojiye başvurma hususunda yeni ihtiyaçları da göz önünde bulundurması gerekir diye düşünöyoruz. Elbette bu sorunda süreklilik arz etmesi gereken ile değişmesi gereken arasındaki ince ayar, temellerini Müslüman Türk entelektüelin toplumsal ve kültürel sezgilerinde bulacaktır. Böyle bir yöntem izlenirken dinî olmayan bir yığın kitabın Türkçe’ye aktarıldığı, bu alanlarda yeni ve durmadan değişme istidadında olan bir terminolojik birikimin oluştuğu ve bu terminolojinin basılı ve görsel-işitsel medya aracılığıyla kitlelere ulaştırıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Diğer yandan ülkemizde zaten var olup bir türlü aşılama-
yan kavram ve terim kargaşasının dinî düşünce ve kültür ala-
nına taşınmaması gereği de gözden uzak tutulmamalıdır. Bu
yöntemin terminolojik bir yenileşmeyi gerekli kıldığı durum-
larda iki sorunun ortaya çıktığı söylenebilir: a) Batı dillerinden
yapılan tercümelemlerle aktarılarak Türkçe karşılıkları itibariyle
dilimize bir şekilde yerleşen ve fakat dinî düşünce alanıyla da
irtibatlandırılarak kullanılmaya başlanan terimlerin dinî bir
kavramı ne ölçüde karşıladığıyla ilgili sorun; b) Geleneksel dinî
terimlerde gerekli görülen Türkçeleştirmelerin, ilgili kavramı
ne ölçüde karşıladığıyla ilgili sorun. Bunlar encümen çalışma-
ları ebadında belli bir ilmî disipline kavuşturulması gereken,
dinî ehliyet yanı sıra dil ve kültür bilincine sahip kalemlerden
çıkmiş telif ve tercüme eserlerin yaygınlık kazanmasıyla aşı-
labilecek sorunlardır.

Kullandığımız son cümle kaçınılmaz olarak tercüme soru-
nunun aynı zamanda bir *mütercim sorunu* olarak da ele alınma-
sı gereğini hatırlatmaktadır. Terminoloji bağlamında kalırsak,
gerek terimlerin karşılıklarının doğru bir şekilde verilmesinde
sarf edilecek dikkat, gerekse yeni terimlerin kullanılmasında
göze alınacak risk ortadayken terimlere keyfî karşılıklar ver-
mek ve ulu orta yeni terimler üretmek, daha doğru ifadeyle söy-
lersek uydurmak, mütercimin ehliyetli olmaması durumunda
karşımıza her an çıkabilecek tehlikelerdendir. Mütercimin eh-
liyetli olması demek; a) Tercüme ettiği metnin ilgili bulunduğu
alanı iyi bilmesi; b) Tercüme ettiği metnin dilini iyi bilmesi; c)
Kendi dilini iyi bilmesi demektir. Bu üç şarttan biri gerçekleş-
mediği zaman ortaya bir ehliyet sorunu çıkacağı kuşkusuzdur.
Mütercimin metnin dilini iyi bildiği halde alanı iyi bilmeme-
si, metnin dilini ve hatta alanını bildiği halde kendi dilini iyi
kullanamaması yahut bundan da feci olanı, diğer konularda
yetkili olmasına rağmen tercüme edilen metnin dilini iyi bil-
memesi durumunda tercümenin başına neler geleceğini tah-
min edebilirsiniz. Belli bir disipline özgü terimlerin en ilgisiz
sözlük anlamlarıyla karşılanmasından tutunuz, yanlış akta-

rılmış anlamların doğuracağı kafa karışıklığına yahut belagat teknikleri açısından tam bir zevksizliğe kadar, bir yığın problem... Mütercimim öteki gereklilikler dışında kendi dilini iyi bilme şartı ise tercümenin doğru olması yanı sıra güzel olması sonucunu da doğuracaktır. Özellikle dinî alanla ilgili tercüme-lerin aksi bir nitelik taşıması çok daha vahim olan görünüm-ler arz edecektir. Demek ki bu alanda yapılmış tercümelerin bir gençlik günahı olarak önümüze gelmemesi için hem alana ve hem de her iki dile hâkim kalemlerin iş başında olması, eline kalemi alan, önüne klavyeyi koyan herkesin ulu orta tercüme-ye yeltenmemesi, böyle bir şeye yeltenenlerin iştahını kesecek eleştiri mekanizmalarının işlerlik kazanması bir zorunluluk-tur. Ancak bütün bunlardan daha önemlisi Türkiye'deki dinî kültür ve düşünce çevrelerinin sadece tercüme eserlerden bes-lenmekle yetinmeyip, öteki dillere çevrilmeyi hak eden *özgün telif eserler* ortaya koymalarıdır.